

sust ja diskussiooni, ning kus esinejaid ei kohutanud häälbimine pagulasühiskonnas üldiselt aktsepteeritud hoiakutest. Poliitilise ideede debati vaeslapsesale pagulasajakirjanduses osutab otsesõnu Rein Marandi artikkel “Ideoloogia eksiteedel”.

Ent see on “Vaba Eesti” üks külg, mis oluline eelkõige tegijatele endile ja muidugi ka lugejatele oma ajas ja olukorras. Meile, lugejatele ligemale pool sajandit hiljem, on esindusliku valiku näol antud hea sissevaade omaaegsesse maailmapoliitikasse ja “külma sõja” õhustikku, milles domineerivad Euroopa kriisi ja ähvardava kommunismiohu meeolud. Artikleid pole tagantjäreletarkuse vaimus ilustatud ega ajavaimule kohasemaks redigeeritud ning see annab teosele tervikuna samasuguse allikakriitilise väärtuse, nagu eessõnas rõhutab Ivo Iliste raamatusse võetud Karl Asti, Oskar Mäna ja August Torma artiklite puhul. Üldhariva ja mitte põrmugi alahinnatava tähendusega on ka ülevaated nendest autoritest ja teostest, mis vabas maailmas endise idabloki riikide poliitilist olukorda arvestataval määral tutvustasid ja analüüsisid. Meenutagem siin selliseid nimesid nagu Manès Sperber, Gerhard Zwerenz või Milovan Djilas, kelle raamatu “Uus klass. Kommunistliku süsteemi analüüs” on Hellar Grabbi tõlkinud ka eesti keelde. Mida me neist teame? Taasiseseisvunud Eestis ongi nad jäänud suhteliselt tundmatuteks autoriteks. Ometi oli nende roll läänes mõtteviisi kujundamisel küllap üsna arvestatav.

Kokkuvõttes on hea temaatilise liigendusega ja enam kui 50 autori artikleid koondav “Vaba Eesti tähistel” esinduslikul moel kättesaadavaks tehtud oluline peatükk pagulaseesti mõtteloost.

Janika Kronberg

ARHIIVIMAAILM SÕNAS JA TEOS AASTAL 2001

Arhivaari tegemised on üldjuhul pea märkamatud. Ometi, arhiivi najal kestab teadus- ja kultuuriteaduslik tegevus juba mõnda aega – arhivaaridest sõltub tänase mõistmine tulevikus. Inimkonna sotsiaalne ja kultuuriline järjepidevus ei oleks vist võimalik, kui poleks leitud arhiivi. Minevikuta ühiskond on tulevikuta ühiskond.

Harv, kuid kirkastav kogemus on kohata ühes ruumis korraga mitut inimest, keda eelpoolõeldu põhjalikku segadusse ei ajaks või suisa endast välja ei viiks. Siinkirjutajale on niisugune õnn igapäevavärgi kaudu osaks saanud ning üht tahku sellest alljärgnevalt valgustabki. Tegemist on põgusa ülevaatega selle kohta, mis sündis rahvusvahelises arhiivielus möödunud aastal. Kokkuvõtte aluseks on nii autori isiklikud kaemused ja arusaamad kui ka kolleegide Tiit Kravtsevi ja Indrek Kuubeni ülestähendused.

Põhimõtteliselt võib 2001. aasta arhiiviuudised jagada kolme valdkonda. Esiteks, Rahvusvahelise Arhiivinõukogu (ICA) ametlikel foorumitel käsitletud teemad, teiseks, ICA Lääne-Euroopa osakonna tasandil toimunud arupidamised, ning kolmandaks, Euroopa Liidu liikmes- ja kandidaatriikide arhiivindusnõupidamised. Kõigil neil tasandil on olnud hoomata uudseid probleemipüstitusi ja suundumusi arhiiviteoorias ja -praktikas, mis mõistagi vääriwad kommentaare.

Rahvusvaheline Arhiivinõukogu on 1950. aastal UNESCO egiidi all asutatud valitsusteväline arhiivindusorganisatsioon, mis koondab praeguseks üle 1500 liikme rohkem kui 170 riigist ja territooriumilt. Eestist kuuluvad sinna Rahvusarhiiv ja Tallinna Linnaarhiiv. ICA 2001. aasta kõige olulisem ettevõtmine oli kahtlemata XXXV Rahvusvaheline Arhiivide Ümarlause (ehk prantsuskeelsele levinud akronüümiga CITRA) konverents, mis toimus 10.–13. oktoobri 2001 Reykjavíkis. CITRA konverents on rahvusarhiivide, arhivaaride kutseühingute ja ICA territoriaalsete osakondade, komiteede ja seksioonide juhtide aasta tähtsaim kokkusaamine. Erinevalt üle nelja aasta toimuvast kongressist koguneb CITRA konverentsidele vähem rahvast – põhiliselt rahvusarhiivide ja

arhiiviteenistuste tippjuhtkond. Islandi foorumil osales 78 riigi esindajaid kõikidelt kontinentidelt – seda vaatamata rahvusvahelise terrorismi painele ja reisisihi kaugelele.

Aastatel 2001–2003 on eelnevalt kokkulepitult määratud CITRA konverentside peateemaks “Arhiivid ja ühiskond”. Reykjaviki kokkusaamise ala-pealkirjaks oli seejuures “Mida me säilitame? Kogumine ja hindamine”. Niisiis üritab arhiivüldsus üle vaadata käibivaid tõdesid ühiskonna dokumentaalse jäädvustamise vallas. Loomulikult jätkub ka nn. enesemõtestamise teema – 1980. aastate lõpul tekkinud ja eelmisel kümnendil teravnenud küsimus selle kohta, kas, ja kui, siis mida ja kuidas peaks tegema *arhivistica* jüngrid digitaalajastul teistmoodi.

Konverentsil oli ettekandeid neljas sessioonis. Hiilgava avaettekande pidas CITRA esimees Kanada riigiarhiivaar Ian Wilson. Tema vaimuka sõnavõtu põhisuks oli üleskutse arhiividele – olgem suhetes ühiskonnaga algataja ja ärgitaja rollis, leidkem senikasutamata võimalusi ühiskondliku mälu talletamiseks ning hõlmakem uusi kasutajagruppe! Nii Wilsoni pöördumises kui ka mujal tuli uudsenähtele küll pisut looritatud, aga ometi äratuntav püüe mõtestada arhiivi ülesandeid ning dokumenti *resp.* arhiivaali olemust senisest laiemalt, väljudes seega ICA senise käsituse raamidest. Tavapärase on, näiteks, muutunud termin *oral record*,¹ soosituks on muutunud arhiivaari aktiivne roll dokumendiloomes ja ühiskonna dokumenteerimises (intervjuud, tellitud fotoreportaazid ja -filmid jne).

¹ Termin “suuline arhiivaal” on Eesti arhiiviseaduse mõistes väljendatud nagu paljudes teisteski õigusruumides. Samas on näiteks arhiivinduslik tõsiasi, et nii mõneski Aafrika riigis on maa erastatud, s.t. koloniaalvõimu järgselt õigusjärgsetele suguharudele tagastatud suulise pärimuse alusel. Seega ei ole see termin pelgalt ajalookultuuriline vms. mõiste, vaid teatud kontekstis kindlasti ka juriidiline.

² Vt. näiteks: Joan van Albada. Archives, Particles of Memory or More. – Comma. International Journal of Archives 2001, nr. 1/2, lk. 13–18.

³ Vt. lähemalt: Helen Willa Samuels. Varsity Letters. Documenting Modern Colleges and Universities. New York, London, 1992; Helen Willa Samuels. Who controls the Past? – The American Archivist 49 (Spring 1986), lk. 109–124; Helen Willa Samuels, Improving Our Disposition. Documentation Strategy. – Archivaria 33 (Winter 1991–92), lk. 125–140; Richard J. Cox. The Documentation Strategy and Archival Appraisal Principles. A Different Perspective. – Archivaria, kd. 38, 1994, lk. 11–36.

⁴ Eric Ketelaar. Archivists Research Saving the Profession. – The American Archivist, kd. 63 (Fall/Winter 2000), lk. 322–340.

Kuigi sellele otsesõnu ei viidata, meenutab arhiivinduse arvamusiidrite hoiak² Helen W. Samuelsi ja Richard Coxi dokumenteerimisstrateegia metoodikat.³ Hollandi juhtiv arhiiviteoreetik Eric Ketelaar on arhiivaari (pro)aktiivse suhtumise ilmestamiseks välja pakkunud ka uue termini – *archivalization* ‘arhiveerimine’. Ta rõhutab, et arhiivaari töö algab tänapäeval sootuks varem, kui sünnib dokument – dokumendihaldussüsteemide juurutamise ja infovahetuse strateegiate arendamisega. Neologism/uudissõna, mille eestikeelseks vasteks võiks sobida “arhiivipärastamine”, tähistab millegi teadlikku või mitteteadlikku väljavalimist arhiveerimiseks, kusjuures eriti oluline on, et valik leiab aset enne arhiveerimisprotseduuri või võib-olla isegi enne dokumendi loomishetke.⁴ Igal juhul on tegemist katsega asendada 1980. aastate keskpaigast üldlevinud arhiivaari nn. *post-custodian* minapilt ajakohasema paradigmaga.

Kuna CITRA konverentsi ettekanded tulevad lähiajal avaldamisele ICA väljaandeks, piirdun siinkohal istungjärgkude suurimate elamuste äranimetamisega. Esimene sessioon oli pühendatud avalike arhiivaalide kogumis- ja hindamisstrateegiatele. Duncan Simpson kirjeldas väga huvipakkuval moel *Public Record Office*’i hiljuti uuendatud hindamispoliitikat. Selles on proovitud kokku sõlmida Jenkinsoni, Schellenbergi ja makrohindamise kontseptsioone, ühe sõnaga, tahetud minna mööda oma, justkui rahvuslikku arhiivirada. Võrdluseks andis Anne-Marie Schwirtlich ülevaate Austraalia funktsionaalsel lähenemisel toimivast hindamisest ja Susan Cummings, küll suhteliselt raskesti jälgitava moel, USA vastavate poliitikate ümberkujundamisest.

Teise sessiooni teema oli seotud avalike arhiivaalide praktiliste kogumis- ja hindamisreeglitega. Kathryn Dan Austraaliast oli koostanud asjaliku ülevaate vastavast ISO standardist 15489. Kahtlemata on selle näol tegemist kiiresti leviva ja üldiselt omaks võetud normiga, mille juurutamine meie asjaajamises peaks olema lähiaja eesmärk. Millisesse valgusesse asetub aga sel juhul aasta tagasi vabariigi valitsuse poolt heaks kiidetud “Asjaajamiskorra üldised alused”, on erialaringkondi erutav ja isegi intrigeeriv teema.

Kõige paljulubavamana tundunud Terry Eastwoodi ettekanne digitaaldokumentide hindamisest jäi paraku laialivalguvaks ja erinevalt sessiooni üldsuunitlusest täiesti teoreetiliseks arutluseks. Kuluarivistlustest selgus, et allakirjutanu ei olnud ainus eurooplane, keda Eastwood seekord veenda ei suutnud. Istungjärgu ülejäänud ettekanded olid rohkem nn. valvesõnavõtude mõõtu, avardades kuulajaskonna arusaamu maailma kultuurilisest kirevusest.

Kolmanda sessiooni pealkiri kõlas “Ühiskonna mälu: ettevõtted ja ühingud”. Kahtlemata oli see konverentsi kõige nõrgem osa, millest mainida tasub Lesley Richmondi huvipakkuvate faktidega ülevaadet eraarhiivide arengust Euroopas.

Neljas sessioon kujunes aga üllatavalt kõrgetasemeliseks, keskendudes üksikisiku ja suulise pärimuse rollile ühiskonna mälu kujundamisel. Taas kord demonstreeris sõnakasutuse kõrgpilo-taazi Ian Wilson, rääkides tavanimestest kirjalike allikate jäädvustuses. Üldist elevust tekitas ka Eirikur Gudmunssonni ettekande Islandi geenivarumu kohta. Kõige suurem erinevus Eestis planeeritavast on islandlaste andmepanga puhul see, et kokku pole kogutud mitte ainult vereproovid ehk andmed genotüüpide kohta, vaid ka põlvnemislugu ehk genealoogilised andmed. Alates 1703. aasta rahvaloenduse materjalidest kuni tänapäevani välja on andmebaasi sisestatud kõik loendusandmed, vajadusel lisatud ka kirikumeetrikate info. Hetkel hõlmab andmekogu 645 000 islandlast, elavat ja surnut, kusjuures 90% 19.–20. sajandil elanud islandlase puhul on identifitseeritavad mõlemad vanemad. Sellise hiigelprojekti põhieelduse-na tõi ettekandja välja rahvusliku konsensuse (81% islandlastest toetab seda ettevõtmist) ja valmisoleku loobuda isikuandmete kaitse teatud põhimõtetest. Andmebaasi koopiade arhiveerimisega seonduv on hetkel Islandi Rahvusarhiivi töö üks prioriteete.

ICA delegaatide kohtumisel ja CITRA põhiistungil olid päevakorras ülemaailmse arhiivorganisatsiooni arengu küsimused. Neist põnevaimana saab kahtlemata esile tõsta edasiminekut infovahetuses. ICA peasekretär Joan van Albada tutvustas arhiivinõukogu uut ajakirja Comma, mis asub seniste (Janus ja Archivum) asemele. Comma veergudel loodetakse aastas välja anda 300–600 lehekülge arhiiviteoreetilist teksti. Peale selle tasub kindlasti tutvuda ka värskendatud ICA koduleheküljega (<http://www.ica.org>), mis toimib nüüd Prantsusmaa Kultuuriministeeriumi toel. Kuigi paljuski veel alles pooleli, annab veebi ülesehitus aimu seatud ülesannete ulatusest.

Üsna tuliselt vaieldi põhiistungil Reykjaviki kohtumise resolutsiooni sõnastuse üle. Tavapärase kokkupõrge araabiaamaade ja Iisraeli esindajate vahel⁵ keskendus seekord otsuse esimese punkti sõnastusele. Diskussiooni tekitas nn. arhiivipärandi õiguse defineerimine kultuuriväärtuste üldise kaitse raames. Mitme riigi esindajad juhtisid tähelepanu Iisraeli riigi käitumisele Palestiina omavalitsuste suhtes, eriti tõsiasi, et omavalitsuste arhiive on juutide poolt ära viidud või koguni hävitatud. Kuigi seda mõistet otsesõnu ei kasutatud, meenutas debati kese Justinianuse koodeksist tun-

tud arhiivõiguse kontseptsiooni. *Ius archivii* tähendas keskajal õigust asutada ja pidada arhiivi, kusjuures nimetatud privileeg oli ühetähenduslikult seotud suveräänsuse, legitiimse võimuga. 21. sajandi arhiivivaidlusi peetakse aga mõistagi mitte ladina, vaid inglise keeles, mistõttu poleemika keskendus kahele sõnale – *nation* või *people* arhiivipärandi looja, omaniku ja allikana. Arusaadavalt pooldasid palestiinlaste toetajad lõppotsuses terminit *people*, aga hääleteenamusega läks läbi riiklust ja poliitilist korrapära toetav variant.

CITRA lõppresolutsiooni olulisemate punktidenä tasub välja tuua järgmist:

1. Silmas pidades rahvusvahelist olukorda ja iga riigi (*nation*) õigust arhiivipärandile, kutsutakse valitsusi ratifitseerima 1999. aasta protokollil kultuuriväärtuste kaitse kohta (“Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict adopted in the Hague in 1954”).

2. Valitsusi kutsutakse üles toetama digitaalse pärandi säilitamist puudutavat UNESCO resolutsiooniprojekti. Muide, meie Rahvusarhiiv on vastava pöördumise meie ametiisikutele teinud juba enne Reykjaviki kohtumist.

3. Soovitatakse kõikidel arhiivimoodustajatel arvestada oma asjaajamises ISO standard 15489-ga.

4. Soovitatakse arhiividel avalikustada oma hindamiskriteeriumid. Nagu teada, on Eesti arhiiviseaduses seda tehtud. Arhiivaalide väärtuse hindamise alusena nimetatakse kuut, tõsi arhiiviteoreetiliselt mitte just kõige selgemat mõõdupuud.⁶

Ülejäänud punktides käsitleti rahvusvaheliste organisatsioonide arhiividega seonduvat, samuti (Haiti ettepanekul) vajadust silmas pidada arhiivi säilitamist riigiettevõtete erastamisel.

ICA liikmesmaad jagunevad parema koostöö võimaldamiseks regionaalseteks harudeks, kusjuures Euroopa riigid ühinesid (või õigemini, jagunesid) alles 2000. aastal kahte lehte: Lääne-Euroopa haruks (Eurbica) ja Suveräänsete Riikide Ühenduse kuuluvad maad – Euraasia haruks. CITRA raa-

⁵ ICA on ametlikult valitsusteväline, s.t. mittepoliitiline organisatsioon, mis keskendub erialasele tegevusele ja koostööle. Ometi, ja see peaks olema nii mõistetav kui ka paratamatu, kerkib aeg-ajalt üles poliitilisi kollisioone, eriti Balkanimaade ja Iisraeli-Palestiina vastuoludega seoses. Isegi 2001. aasta CITRA konverentsi teokssaamine oli kaua küsitav, sest vaatamata mitmekümne riigi boikotiävardustele planeeriti see algselt toimuma Jeruusalemma. Olukorra järsk halvenemine Lähis-Idas sundis ICA aasta algul oma plaane revideerima ja konverentsi üle viima Islandile.

⁶ Riigi Teataja 1998, 1, nr. 36/37, lk. 552.

mes leidis aset ka Eurbica peassamblee,⁷ kus liiks enam-vähem bürokratlikele toimingutele arutati ka osakonna strateegilist tegevusplaani.

Üldiselt on arusaadav, et osakonna esimest tegevusaastat on ilmestanud planeerimine ja prioriteetide kokkuleppimine. Mõõda ei saa vaadata ka raskustest, mis on tabanud Eurbicat vahetult pärast selle sünnihetke. Nimelt lahkus haru president ja ettevalmistavat tööd juhtinud Prantsusmaa riigiarhivaar Philippe Béval 2000.–2001. aasta vahetusel ametist ning mais valiti eesistujaks tema mantlipärija Martine de Boisdeffre. Glamuurse prantslanna paremaks käeks on Eurbica suunamisel saanud niisama võluv Poola riigiarhivaar Daria Nalecz. Nende energiline tegevus Eurbica töö käivitamisel väärib kahtlemata imetlust. Samas pole põhjust varjata erinevate arhiivinduslike rõhuasetuste kohatist pörkumist Eurbica koosolekutel. Kuigi Euroopa kultuuriruum ei ole paljas sõnakõlks globaalses tähenduses, ei saa Lõuna-, Kesk-, Põhja-, Ida- või kus tahes ilmakaares asuva Euroopa omapära samuti eitada.

Tegevuskava koostamisel on need geograafilis-kultuurilised erijooned tulnud puhuti päevavalgele. Üks küsimus, mis selle ülevaate autori meelest ei ole tänini lahendatud, on Eurbica suhted ICA teiste üksustega, täpsemalt vajadus vältida dubleerimist, möödavaatamist ja ületegemist arhiivinõukogu keerulise struktuuri sees. Nii Firenzes kui ka Reykjavíkis on siiski kõlama jäänud presidendi veendumus, et koostöö üksuste vahel on võimalik ja vajalik ning ohtu konkurentsiks ja kordamiseks pole. De Boisdeffre on välja toonud kolm prioriteeti Eurbica nn. välissuhtluses: teised regionaal-osakonnad, ICA erialasektioonid ja -komiteed ning lõpuks väljaspool osakondi seisvad USA ja Kanada.

Reykjavíkis kiideti heaks ka mõned konkreetset arhiivinduslikud koostööprojektid, millest siin väärivad nimetamist alljärgnevalt.

1. Otsustati luua Euroopa arhiivinduslike õigusaktide inglise- ja prantsuskeelne andmebaas koostöös ICA õigusküsimuste komiteega aastaks 2004. Selle töö finantseerimisskeem on esialgu enam kui ähmane ja vastuseis kavale mitme riigi poolt ilmne. Oponentide väitel on ICA vastaval komiteel täielikud andmed maailma arhiivinduslikust seadusandlusest nagunii juba olemas.

2. Otsustati läbi viia uuring kutsealase koolitusvajaduse ja -võimaluse ehk nõudmise ja pakku-mise kohta, eelkõige poola kolleegide eestvedami-

sel. Uuringu meetodiks on asjakohane küsimustik, mis samaaegselt levitatava ICA täiendkoolituse komitee küsimustikuga osalt sarnaneb ja osalt mitte.

3. Otsustati toetada teistki poolakate initsiatiivi – üleeuroopalise hindamisalase küsimustiku koostamist ja vastuste analüüsi. Arvatavasti on selle projekti eesmärgiks ülevaate saamine Euroopa arhiivinduspraktikatest ja hindamistavadest. Fakti korras tuleb siinkohal märkida ka spetsiaalse hindamiskomitee paralleelset olemasolu ICA ühe tööorganina. Tõsi, tegemist on vastasutatud komiteega, mis kohtus iseeskis esimest korda alles Reykjavíkis ning seadis peatülesandeks rahvusvahelise hindamisalase bibliograafia ning hindamise käsiraamatu koostamise.

Arhiivinõukogu Lääne-Euroopa haru tegevus-plaan sõlmub aeg-ajalt Euroopa Liidu liikmes- ja kandidaatriikide arhiivinduslikel nõupidamistel räägitavaga. Sellegi kokkusaamise tähistamiseks on ühinev Euroopa arhiivindus välja mõelnud akronüümi EBNA (*European Bureau of the National Archivists*). Eesti on Euroopa Liidu riigiarhivaaride kohtumisel osalenud alates 1998. aastast. 1999. aasta augustis otsustati kohtuda regulaarselt iga poole aasta järel EL eesistujamaa riigiarhivaari kutsel, kaasates ka kandidaatriike. 2000. aastal Portugal ja Prantsusmaa kõnealust kohtumist siiski ei korraldanud. 2001. aastal seevastu tuldi kokku kahel korral: aprillis Lundis ja novembris Brüsselis. Mõlemal puhul olid kutsutute seas lisaks 15-le liikmesriigile ka 10 kandidaatriigi arhiivijuhid. Kandidaatriikidest, tõsi, olid esindatud vaid Ungari, Poola ja Eesti, ühel korral ka Leedu, Sloveenia ja Rumeenia.

Vaieldamatult on EBNA eelmise aasta nõupidamiste tulipunktis olnud nn. Musta Raamatu uue versiooni üllitamine. Kaanevärvi järgi nõnda kutsutav "Archives in the European Union. Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives" on Euroopa Komisjoni poolt heaks kiidetud strateegiline dokument, mis fikseerib kümnes peatükis arhiivide tegutsemise põhialused Euroopa Liidus. Kuna see anti välja juba 1994. aastal, siis on viimasel ajal arhiiviringkondades kõlanud soov Must Raamat uue pilguga üle vaadata, arvestades seal hulgas kandidaatriikide eripära ja vajadusi. Nõnda loodetakse saavutada arhiivindus-prioriteetide senisest palju selgemat esiletõomist nii arhivaaride, valitsuste kui ka üldsuse jaoks.

Juba Lundi kohtumisel otsustati Musta Raamatu ümbertegemine põhimõtteliselt (resolutsiooni-na) heaks kiita ning Brüsseli kohtumine tegi ses asjas ametliku otsuse. Kirjalik pöördumine Euroopa Komisjoni presidendi Romano Prodi poole on tänaseks saanud ka positiivse vastuse.

⁷ Õigupoolest kohtusid Eurbica liikmesriikide esindajad eelmisel aastal kahel korral: mais Firenzes ja oktoobris Reykjavíkis.

Raamatu uuendamiseks moodustati töögrupp Rootsi, Belgia, Hispaania, Prantsusmaa, Euroopa Komisjoni Ajalooarhiivi ja ICA esindajatest. Leiti ka, et kandidaatriikide hõlmamine sellesse töösse on hädavajalik, kuigi see võib konsensuse saavutamist paljudes punktides raskendada. Praeguseks on üldjoontes kokku lepitud, et väljaanne katab kõik arhiivitöö olulised aspektid liitu kuuluvas Euroopas, keskendudes eelkõige arhivaalide juurdepääsu tagamise kindlustamisele. Publikatsioon jaguneb viide peatükki, iga peatükk omakorda alapeatükkideks, millel saavad olema vastutavad autorid.

Esimene osa tegeleb juurdepääsu institutsionaalsete ja õiguslike seikadega. Tänapäeva juhtivaid arhiivioiguse asjatundjaid Claes Gränström on, näiteks, kaasatud selliste alateemade käsitlemisse, nagu andme- ja autorikaitse küsimused ning salastamispõhimõtted.

Teine peatükk vaeb arhivaari ülesandeid tänapäeva muutuvus ühiskonnas. Alateemade järgi võib järeldada, et autorite põhisihiks saab arhivaari töö eripalgelisuse avamine ja kaitsmine. Selles osas tuleb juttu ka arhivaari väljaõppest ja täiendkoolitusest.

Kolmas peatükk on säilitamisest. Arhiiviehituslike tõdede ja konserveerimisprintsipiide kõrval selgivad selles jaos digitaaldokumentide migreerimise, konverteerimise ja standardite probleemid. Ehk pisut optimistlikult, aga siiski mitte päris alusetult loodetakse 2002. aasta lõpul ilmuva Musta Raamatu abil jõuda ühtse arusaamiseni digitaaldokumendi tõestusjõust Euroopa Liidus. Eesti innovatiivsus nimetatud valdkonnas on (vähe-malt Eestis) üldtuntud, seega on iseäranis põnev vaadata, kuidas klappib meie digitaalallkiri liitunud eurooplaste bitiste signatuuridega.

Neljandaks fookustatakse tähelepanu arhiivisektori ülesehitusele Euroopas. Euroopa institutsioonide arhiivide, liikmesriikide avalike arhiivide ja eraarhiivide ülevaatusel kõrval on arvatavasti kõige huvitavam asjaajamise ja arhiivinduse vahekorra analüüs Saksamaa riigiarhivaari Hartmut Weberi sulest.

Ning viies ja viimane peatükk on meist, s.t. kandidaatriikidest. Selle osa eest vastutav Austria riigiarhivaar Lorentz Mikoletzky selgitas, et ülevaade kandidaatide arhiivindusest loodetakse saada spetsiaalse küsimustiku abil, kusjuures igale riigile pühendatakse alapeatükk.

Lisaks Mustale Raamatule on EBNA aruteludel puudutatud ka mitmeid teisi arhiivindusküsimusi: Bologna deklaratsiooni⁸ mõju arhivaaride väljaõppele ja karjäärile ühinenud Euroopas, arhivaalide restitutsioon (peamiselt nõuete näol Venemaale), rahvuslikud ja rahvusvahelised arhiivin-

duse standardid, koostöö raamatukogudega, rahvusarhiivide staatus ja administratiivne sõltumatus⁹ jne.

Olulisena tasub siin esile tõsta õigusprobleeme infoühiskonnastuvas Euroopa Liidus. Lundi kohtumise põhiettekandja Claes Gränström nentis, et senine õigustasakaal teabe avalikkuse ja läbipaistvuse ning teiselt poolt andmekaitse vahel on tänapäeval kadumas. Selle põhjusena nägi ta digitaalasjaajamise laia mõju ühiskonnas. Järgnenud arutelu käigus jõuti üksmeelele, et arhiivide ülesandeks ei saa olla andmete õigsuse kontrollimine ja/või parandamine ehk teisisõnu, digitaaldokumendi autentensuse tagamine ei ole ainuüksi arhiivindusprobleem.

Loomulikult rõhutatakse selles kontekstis ikka ja jälle arhiivide vastutust tagada kodanike õigus ja juurdepääs avalikule teabele. EBNA kohtumistel nenditi vajadust luua arhiivnimistutele juurdepääs interneti kaudu. Jõudmaks sõnadelt tegudeni, kavandatakse koostöös Euroopa Liidu institutsioonidega niisugust projekti, mille tulemusel oleksid aastaks 2008 kõigi liikmesriikide rahvusarhiivide nimistud kättesaadavad veebis. Arvestuslikult on sellise seitsmeaastase hiigeltöö kogumaksumus umbes 2,5 miljonit USA dollarit.

Kokkuvõtteks võib märkida, et nii Lundi kui ka Brüsseli kohtumist on vaatamata käsitletud teemade olulisusele läbinud teatud ebakindlus kavades ja tegutsemismehhanismides. Mitmed sõnavõtjad viitasid vaieldavustele suisa otsesõnu. Näiteks Joan van Albada leidis, et olukorras, kus ICA regionaalse osakonnana nagunii tegutseb Eurbica ning igal aastal toimub ICA aastakonverentsina CITRA, pole Euroopa Liidu riigiarhivaaride kokusaamisel suurt mõtet.

Riigiarhivaaride kohtumisele Lundis järgnes ka konverents, mille teemaks oli "Juurdepääs ametiasutuste dokumentidele ja arhiividele". Selle ettekanded ja paneelistungite teemad olid jaotatud kaheks. Esimesel istungil käsitleti juurdepääsu

⁸ Euroopa haridusministrite ühisdeklaratsioon, mille peamiseks eesmärgiks oli kõrgharidussüsteemide suurema ühildavuse ja võrreldavuse saavutamise kõrghariduskraadide, kaheksükilise kõrghariduse ja ainepunktide ühtse juurutamise kaudu.

⁹ Mitmed riigiarhivaarid on kurtnud oma valitsuse kalduvuse üle rajada üha uusi ministereumide ja kohtute arhiive ning mitte anda asjaajamisest väljunud dokumente üle avalikku, s.t. rahvusarhiivi. Eesti kontekstiski pole selline praktika tundmatu. Nt. sise-ministeerium keeldub jätkuvalt 18.–19. sajandist pärinevaid arhivaale üle andmast, põhjendades seda vajadusega täita perekonnaseaduses sätestatud nõuet anda kodanikele välja perekonnaseisutunnistus, aktiärakirju ja tõendeid.

tagamisega seonduvat avalikus sektoris ja teisel – juurdepääsu kultuurilisest ja uurimistöö aspektist, s.t. klienditeenindust arhiivides.

Esimese päeva ettekanded keerlesid peamiselt haldusdokumentidele juurdepääsu võimaluste ümber Euroopa Liidu liikmesriikides ja eriti liidu institutsioonides.

Peasinejatest tasub esile tõsta Euroopa Liidu *ombudsman*'i Jacob Södermani vaimukat, aga samas sügavalt intellektuaalset arutelu avaliku ja delikaatse teabe vahekorras.

Üldiselt jäi kõlama tuttav tõdemus, et viimastel aastatel on arhiivinduse olemus muutunud. Ettekandjad rõhutasid kaht põhilist kaasaja arhiivinduse ees seisvat ülesannet: elektroonilise dokumendi säilitamise vajadust ning interaktiivse juurdepääsu võimaldamist teabele ajast ja kohast sõltumata.

Toodi välja, et põhiülesannete lahendamiseni on võimalik jõuda vaid avaliku ja erasektori koostöös. Prioriteetsete ettevõtmistena nimetati *e*-valitsuse ja üleeuroopalise andmebaaside võrgustiku projekte. Mõnevõrra üldisemal tasemel püstitati liikmesriikide koostöö loosung, eriti uute tehniliste lahenduste väljatöötamisel, uute teenuste juurutamisel juurdepääsu avardamiseks ning koolituse taseme tõstmisel.

Kahtlemata komplitseerivad olukorra parandamist liikmesriikide õiguserisused. Ometi leiti, et vähemalt kolmes valdkonnas võiks Euroopas tekkida ühesugune käitumine: asutustes dokumentide registreerimisel, *e*-kirjavahetuses ja asjaajamis-dokumentidele juurdepääsu reguleerimisel.

Peamine veelah eürooplaste suhtumises haldusdokumentidesse seisneb põhimõtteliselt erinevas arusaamas avalikustamise kohta. Kui näiteks Põhjamaades on omaks võetud dokumendi avalikusprintsipi alates selle loomishetkest, siis enamikes Euroopa riikides kehtib mõnikümmend aastat vältav juurdepääsupiirang asutuse dokumentidele. Lisaks õigussüsteemide erinevusele tuleb osundada ka erisugustele kultuuritavadele.

Teise päeva põhiettekannete sisuks oli juurdepääsu tagamine arhiivides, selle kultuuripoliitiline roll ja mõju uurimistööle. Cambridge'i Ülikooli professor Richard J. Evans esitas asja kohta ajaloolase vaatenurga. Peaküsimus uurijate jaoks on loomulikult arhivaalide kasutamise lihtsus. Ettekandja tõi näiteid mitmelt Euroopast, viidates arhivaalide liigpikale ettetellimisperioodile (kuni 6 nädalat) ja uurimissaalide ülerahvastatusele. Ta toonitas, et selliste probleemide lahendamine on valitsuste pädevuses – juurdepääsu tagamiseks tuleb eraldada rohkem raha.

Omaette probleem on ametkondlikud arhiivid, mis on pahatihti kinnised. Arusaamatusi võib et-

tekandja kogemustel tekkida juurdepääsupiirangutega arhivaalide kasutamisel. Evans kurtis, et ta-sakaalu leidmine isikuandmete kaitsmise ja avalikkusele juurdepääsu tagamise vahel on asutusesi erinev. Asutuste asjaajamise puhul olevat aeg-ajalt probleemiks ka isiklike ja avalike dokumentide segiajamine ning kvaliteetsete arhiivikirjelduste puudumine.

Kaasaja tähtsaim valupunkt on professori meelest info kadumine digitaalajastul. Sarnaselt omaeegsele telefonisuhtlusele on praegu ametlikku kirjjavahetust üha rohkem asendamas *e*-kirjavahetus. Ajaloolase sisukoht on, et selle vältimiseks on mõödapääsmatu informaalne info säilitamisreeglite kehtestamine.

Märkimisväärne oli ka Saksamaa riigiarhivaari Hartmut Weberi käsitlus informatsioonist kui võimu tööriistast ja selle olemuse peegeldajast viimastel aastakümnetel. Kui 1980. aastatel nõudis juurdepääs teabele eeskätt juriidilist luba, siis järgneval kümnendil muutus see peamiselt demokraatlikuks ja kultuuriväärtuseks. Weberi arvates on sajandivahetusel olukord taas teisenemas ning juurdepääsu hakatakse senisest enam mõistma kui majanduslikku hüvet.

Teravmeelne oli ettekandja märkus, et juurdepääsu olemuslik omadus on selle mittepiisavus. Demokraatliku avatuse põhimõtte edasikandmiseks liigub ühinenud Euroopa juurdepääsustandardite kehtestamise suunas. Nii peetakse vajalikuks uurimissaalide avamist vähemalt 40 tunniks nädalas ja uutele kasutajagruppidele (n.-õ. tavakodanikud, kellel puudub ettevalmistus ajalooallikate mõistmiseks) kohaste juhendmaterjalide koostamist.

Lundi konverentsil toimus ka kolm paralleelistungit, kus süüviti ametiasutuste arengusuundadesse infokommunikatsiooni ajastul, asjaajamise rollile asutuste tegevuse läbipaistvuse tagamisel, arhivaalide registreerimisele ja kirjeldamisele ning arhiivide koostööle raamatukogude ja muuseumidega. Siinses ülevaates sobib pikemalt peatuda esimesel sessioonil, mida juhatas Knud Rexed Root-sist.

Mõttevahetuse ärgitamiseks esitas ta taustainfona ülevaate avaliku sektori arvutiseerimise kulutustest ühe elaniku kohta liikmesmaades 1999. aastal. Kõige suuremad on vastavad kulud Põhjamaades, esikohal olevas Taanis koguni 317 [?]. Samal ajal on viimasel kohal oleval Kreekal investeeritud riigi infotehnoloogiliseks edenemiseks kõigest 44 [?] *per capita*.

Rootsi traditsioon info kogumise ja töötlemise ning juurdepääsu kindlustamisel on pikaajaline. 1540. aastast on seal olemas rahvastikuregistrid, aastal 1766 võeti vastu infovabaduse akt.

Nüüdseks on juurutatud rahvuslik ID-kood ja rahvuslik aadressiregister. Interneti levikut Rootsis ilmestavad järgmised arvud: 94% riigiasutustest ja 100% kohalikest omavalitsustest on püsiühenduses üleilmse andmesidevõrguga.

Rexedi väitel on niisuguse arengu pandiks eeskätt informatsiooni haldamise pikaajaline tava, 1980. aastatel läbiviidud koolireform, mille eesmärk oli asendada faktide tundmine info otsimiskuse ja analüüsivõimega ning telekommunikatsioonituru liberaliseerimine.

Tänapäeval ollakse kolmanda tööstusrevolutsiooni, *e*-revolutsiooni tunnistajateks (eelnesid aurumasinate kasutuselevõtt ja elektrifitseerimine), mida iseloomustab informatsiooni digitaliseerimine, interaktiivsus ja kiire kommunikatsioon.

Digitaalühiskonda iseloomustab drastiline ülekandekulude vähenemine, tootjate hajusus ja finantsturgude integreeritus. *On-line*-keskkonna saavutamiseks on Rexedi arvates vaja läbida kolm astet: kõigepealt andmete ja protsesside digitaliseerimine (mis algas Rootsis kakskümmend aastat tagasi), seejärel andmete *on-line*-avalikustamine ning viimaks interaktiivsete protsesside automatiseerimine.

Vastavate nõuete täitmine võimaldab ellu viia ka *e*-valitsemise projekte, mis hõlmab interaktiivsete protsesside korrastamist (s.t., et kodanikul on võimalik iseseisvalt, ilma ametniku vahendusega hankida vajalikku informatsiooni), avalike teenuste restruktureerimist, mis omakorda toob kaasa erinevate asutuste funktsioonide ümbermõtestamise või likvideerimise ning lõpuks innovatiivsete suhete tekke kodanike vahel. Tähtsusetu pole siin ka ametnike tegevuse läbipaistvuse suurenemine.

Samas kontekstis luges ettekandja ülioluliseks kõikvõimalike *e*-teenuste levitamist, sest see viib avaliku sektori kulude kahanemisele. Mõistagi teisevad seejuures elukutsetele esitatavad nõuded ja elukutsed ise, rutiintööde tegijaid asendavad spetsialistid. Ilmselt eristuvad veelgi enam tugi- ja põhifunktsioonid, aga kasvab asutustevaheline integratsioon.

E-teenuste puhul on märksõnaks "24/7-asutus", mis tähendab, et teenused on kättesaadavad 24 tundi ööpäevas ja 7 päeva nädalas. Rexedi kogemuste järgi on selliseks asutuseks kasvamisel neli astet: veebileht, interaktiivsed rakendused, informatsiooni koordineeritud esitamine ja infovõrgustike loomine. Siiski möönis ta, et kõigi asutuste jaoks universaalset mudelit olemas ei ole, samuti pole vajalik, et kõik asutused tegutseksid neljandal astmel.

Rexed hoiatas samas ülepingutamise eest *e*-teenustele keskendumisel. Inimesele peab alati jää-

ma võimalus öelda ei elektronposti eelistamisele tavaposti ees või veebi kasutamisele ametnikuga silmast-silma rääkimise asemel. Euroopa Liidus peavad klienditeeninduses alles jääma neli erinevat võimalust ametiasutusega suhtlemiseks: kirja teel, veebi kaudu, telefonitsi ja vahetult ametniku endaga.

Teatavasti rajatakse *e*-teenuste rakendusi kolmel moel: portaali tasandil (nt. kodanikuportaal), teenuste tasandil (teenuste pakkumine asutustevahelise võrgustiku kaudu) ja infotasandil, kusjuures info olgu rangelt standardiseeritud. Igal juhul tuleb adekvaatse infohalduse puhul arvestada mitme eeltingimusega. Kõigepealt peab olema määratud vastutaja info säilitamise eest. Teiseks, peab olema fikseeritud info säilitamise vorming ja struktuur, ning kolmandaks, arvestatud võimalike erinevate juurdepääsutingimustega ning info püsivuse ja kättesaadavusega.

Sellest johtuvalt kasutatakse infohalduses erinevaid võimalusi: avalikud andmebaasid,

navigeerimisportaalid, dokumentide asukoha määrajad, kodeerimisstandardid, otsimootorid, arhiivindusregulatsioon. Samuti eristatakse viit julgeolekutasandit:

avalik juurdepääs, PIN-kood, riistvara kaudu identifitseerimine, digitaalallkiri, tõestatud allkiri paberkanjal.

Rexed märkis, et julgeolekutasandi valik sõltub loomulikult vajadusest. Põhimõtteks on, et kasutada ei tuleks kõrgemat julgeolekutasandit kui ilmtingimata vajalik, kusjuures sama kehtib ka identifitseerimise puhul – ei tohiks kasutajat sundida end identifitseerima, kui see pole häda-vajalik.

Konverentsi säravaim ettekanne oli kahtlemata Trudy Huskamp Petersoni kokkuvõtte lõppistungil. Esineja tõi välja arhiivi olemasolu kaks peamist põhjendust: esiteks, hea halduse, ja teiseks, kultuuripärandi mudelil toimimise. Ta väitis, et need kaks struktuurimudelit on põhimõtteliselt universaalsed ning nende kõige dramaatilisem erinevus on juurdepääsu korralduses.

Loomulikult arvestavad kõik valitsused oma tegevuses arhiiviga, kuid lähenevad arhiivinduse kahetisele otstarbele erinevalt. Halduseesmärkidel on arhiivid vajalikud demokraatia kindlustamiseks, kultuuriasutusena juurdepääsu tagamiseks üldsusele.

Huskamp Petersoni järgi on hea halduse mudelile iseloomulikud järgmised tunnused:

- 1) arvestatakse dokumendi elutsükli printsiibiga;
- 2) arhiivid kaasatakse ajaajamise probleemide lahendamisse;

3) kasutatakse infokommunikatsioonitehnoloogiat;

4) digitaalinfot aktsepteeritakse dokumendina kergemini;

5) juurdepääs on üldine, see on pigem kodaniku õigus kui privileeg;

7) info on avalik ja selle avalikustamine kohustuslik.

Miinusena nimetas ta seda, et hea halduse mudelil toimivatel arhiividel on reeglina raske saada oma eelarvesse raha teaduslikeks uurimistöödeks.

Kultuuripärandi mudeli alusel toimivate arhiivide puhul pole juurdepääsu tagamine nii keskse tähtsusega, asjaajamise ja arhiivinduse vahel kehtib kindlam piir:

1) mõjutatakse rahvusliku (kultuuri)poliitika kujundamist;

2) arendatakse publitseerimistegevust, sh. kaasaegsete IT-vahendite kaudu;

3) põhikliendiks on professionaalne uurija;

4) juurdepääsu vaadeldakse kui privileegi;

5) isikuandmete kaitsele pööratakse vähem tähelepanu;

6) arhivaale kasutatakse positiivse fooni tekitamiseks ühiskonnas;

7) ühiskonnalt on lihtne saada emotsionaalselt tuge oma eesmärkide realiseerimisel.

Arhiivinduses on trendiks saanud liikumine säilitamise tähtsustamiselt kasutamise ja juurdepääsu laiendamise suunas. Huskamp Peterson järeldas, et hea halduse mudel on ainus, mis kehtib Euroopa Liidu dokumentidele juurdepääsu tagamisel. Just Euroopa Liidu kontekstis on oluline juurdepääs demokraatia toimimiseks vajalikule informatsioonile. Oluliseks arhiivikasutajaks on ajakirjandus. Juurdepääs kultuuripärandile ei saa siin tõusta esile, kuivõrd pole olemas ühtset Euroopa või Euroopa Liidu kultuuri.

Huskamp Peterson resümeeris, et Euroopa arhivaaride pilk peab tulevikus keskenduma järgmistele tegevusvaldkondadele:

1) Euroopa Liidu institutsioonide dokumentidele juurdepääsu tagamine;

2) (euro)ametnike tegevuses tekkivate dokumentide kuuluvuse küsimustele, vastates küsimusele, kas tegemist on erapaberite või avalike arhivaalidega;

3) teatmestu ühtlustamisele ja standardiseerimisele;

4) juurdepääsu mõjutavate rahvuslike traditsioonide uurimisele ja juurdepääsuprogrammi väljatöötamisele.

Mida öelda lõpetuseks? Kõigepealt kindlasti seda, et ülaltoodu on pigem arhiivbürookraadi kui arhivaari muljed. Lisaks ametlikele kohtumistele leidis eelmisel aastal aset hulk konverentse, millest said osa meie arhivaarid ja kus eestlasedki astusid üles mitme ettekandega. Teiseks seda, et siin kirjutaja kindla veendumuse kohaselt on Eesti arhiivindus juba praegu integreeritud nn. Euroopa arhiivindusega. Eriti just õiguslikus plaanis, juurdepääsupõhimõtetele mõeldes, sobime me Euroopa Liitu vaat et paremini kui mitmed praegused liikmesriigid. Ning lõpuks tasuks ikka ja jälle endale meelde tuletada, et kuigi palju tehtud, on veelgi rohkem veel ees. Just arhivaaridest ja ei kellestki muust sõltub see, et digitaalsest info-revolutsioonist ei saaks digitaalne kaos, et infoühiskonna algusaegu ei meenutataks kümnete ja sadade aastate pärast veel vaid müütide ja üksikute paberarhivaalide kaudu. Selles, puhuti küll lausa lootusetuna tunduvus võitluses, on üleilmne ja -euroopaline koostöö see, millele saab toetuda. Eks toetagem siis.

Priit Pirsko